زبير سومرو

سامي ءَ جي لهجي ۽ اسلوب جو لساني جائزو
Linguistic Evaluation of Sami's Diction and Dialect

Abstract:

`Sami' is considered as one of key figures in the Sindhi literary Troika (*Tri-Moorti*) termed as "Shah, Sachal, Sami". Sami - the unsung hero of Sindh - was son of an affluent entrepreneur of Shikarpur. Shikarpur was, then, one of the trade hubs for the markets as far as Central Asia. Sami left his social and luxurious lifestyle and joined the company of Sadhoos (Saints).

This research paper focuses upon the diction and the dialect of Sami. His poetic diction and dialect are unique and influenced by two factors: the Hindu linguistic culture and tradition in context of Shikarpur, and Shikarpuri accent or dialect of Sindhi language.
The research paper looks at the motivation behind Sami's viewpoint as a mystic promoter whose perspective for the life and world is a delightful implication of humanity notwithstanding the differences. He has articulated *Vedantic* ideology in his poetry, which has numerous commonalities with Sufism and other ideologies including Islam. He created *Siloks* (same as *Shlokas* of Sanskrit genre) similar to the Sindhi *Doheera* format.

This paper highlights the contributors telling upon Sami’s diction and the way that he adopted in his poetry. He was a Hindu by religion, and Hindus have their own linguistic heritage and distinctiveness in their daily spoken language. It is common in across Sindh. Another factor, that influenced Saami's diction, is being Shikarpuri. Hence, the resultant dialectic versatility of Shikarpuri accent is vividly visible in Sami's poetry. Sami is well known for generously accepting all sorts of appeals including religious influences and geographical factors.

ڀائي چين راءِ ’سامي‘ جي حياتيءَ جو مختصر خاڪو :

سنڌي ادب جي جڳ مشهور ٽِـ مورتي ’شاهہ - سچل۔ سامي‘ جي اهم

ڪوڙي، ڀائي چين راءِ ”سامي“ لُنڊ جو جنم سنڌ جي تاريخي شهر شڪارپور ۾ 1743ع ڌاري، هاٿي در پاڙي ۾ ٿيو. سندس والد جو نالو ٻچومل هو جيڪو شڪارپور جو هڪ سيٺ واپاري هو. (1)

ساميءَ جي شخصيت ٻالڪپڻ کان ئي منفرد ۽ نرالي هئي، ڪيس ننڍپڻ کان وٺي دنيا جي ڌنڌن کان بيزاري هئي. هو پيءُ جي عيش عشرت واري زندگيءَ کان ساڌن جي سنگت ۾ رهڻ پسند ڪندو هو. ڪيس دنيا جي لوڀ لالچ جي ڪابہ خواهش نہ هئي. ساميءَ جي دور واري شڪارپور، سنڌ جي شاندار تهذيب جو اهڃاڻ هئي. سامي بہ انهيءَ مايا ۽ موهہ واري ماحول جي ردعمل طور، پنهنجي دور جي ماڻهن جي ڌن دولت ۽ عيش عشرت واري زندگي جي پوڀان ڀوڙندڙ وهڪري کان بيزار ٿي، وڃي سنت بڻيو ۽ دولتمند پيءُ جو سڀ ڇڏي وڃي هڪ مڙهي وَسائي ۽ دنيا داري کي تياڳي، گوشہ نشيني اختيار ڪيائين ۽ ويدانتي مت جي آڌار تي سلوڪ لکيا. سندس رچيل سلوڪ، جيڪي ”ساميءَ جا سلوڪ“ جي نالي سان مشهور آهن. سامي جو گرو، سوامي مينگهراج هو جيڪو پنجاب جو هو هُو شڪارپور ۾ ساميءَ وٽ ايندو هو ۽ سندس مڙهيءَ ۾ رهندو هو. سامي، پنهنجي گروُ کان بي انتها متاثر هو. گروءَ جي وڃڻ بعد، چين راءِ کي ويراڳ لڳو ۽ بي چين رهڻ لڳو. شادي بہ ڪيائين پر ڪيس ڪنهن شيءِ ۾ دل نہ لڳي ۽ هُو امرتسر هليو ويو جتي گرو نانڪ جي سکيا مان لاڀ حاصل ڪيائين. وٽس ذات پات جي ڀيد ۾ ڌرم جي ٻنڌڻن جي پابندي پسند نہ هئي. پاڻ هندو ودوانن جي سنگت ۾ رهيو تہ ڪڏهن مسلمان درويش جي صحبت ۾ رهيو. (2)

سامي، سلوڪ لکندو ۽ هڪ مٽ ۾ وجهندو رهندو هو. سندس پٽ، ڀائي گهنشامداس اهي سمورا سلوڪ ترتيب ۾ آڻي، گرمکي اکرن ۾ لکرايا، جتان پوءِ ديوان راءِ بهادر ڪوڙي مل چندن مل، 1873ع ۾ وري عربي - سنڌي صورتخطيءَ ۾ قلمبند ڪرايا. (3)

ساميءَ جي وفات 1850 ۾ امرتسر ٿي. پروفيسر پوجراج ناگراڻي موجب ساميءَ کي آخري عمر ۾ خيال ٿيو هو پنهنجي اباڻي شهر شڪارپور موٽي وڃي ۽ هو پنهنجي گهر واري سميت اسي ورهين جي ڄمار ۾ شڪارپور موٽيو ۽ ٽيويهہ سالن کان پوءِ 107 سالن جي عمر ۾ شڪارپور ۾ ئي وفات ڪيائين. (4)

ٻولي، اصطلاح ۽ محاورا :

هر ٻوليءَ جو پنهنجو گهاڙيٽو گرامر، اصطلاحي خزانو ۽ مزاج هوندو آهي. ٻوليءَ جي اندر وري، ان ٻولي جي ڳالهائيندڙ آباديءَ ۽ جاگرافيءَ جي حوالي سان مختلف لهجا ۽ اسلوب ٿين ٿا. دنيا جي اهڙي ڪابہ ٻولي نہ آهي جنهن جا ٻہ يا ٻن کان وڌيڪ لهجا نہ هجن. اهي لهجا مختلف سببن يا حالتن جي ڪري ٿي سگهن ٿا، جهڙوڪ: جاگرافي، ذات يا قبيلو مذهب يا مسلڪ، سماج ۾ ٻين ٻولين ۽ لهجن جا اثر، معاشي يا اقتصادي، موسمي، ريتون رسمون، سياسي سماجي صورتحال، حڪمرانن جي ٻولي، لڏپلاڻ، قدرتي آفتون، تاريخي پسمنظر، ٻاهريان حملا ۽ ڪاهون، وغيره. مثال طور، اڪثر چيو ويندو آهي ۽ حقيقي طور تي مشاهدو بہ ڪري سگهجي ٿو تہ اتر سنڌ يعني شڪارپور، لاڙڪاڻو سکر ۽ پاڙيسري علائقن جا ۾ماڻهو طبيعت ۾ تکا، تڪڙا، تيز ۽ ڀرپور هوندا آهن. جڏهن تہ لاڙ جي ضلعن يعني بدين، ٺٽي ۽ پاڙيسري علائقن جا ماڻهو ماٺيڙا، سادڙا ۽ ٿڌي مزاج جا ٿين ٿا. ان جو هڪ واضح سبب تہ موسم ٿي سگهي ٿو. سال جا ست اٺ مهينا پنجاهہ سينٽي گريڊ ۾ گذاريندڙ عوام مان ڪهڙي ٿڌي مزاج جي اميد رکجي.

ٻولين ۽ انهن جي مختلف لهجن جو مٿي ڄاڻايل سببن جي ڪري، هڪٻئي جو اثر وٺڻ نہ صرف فطري آهي بلڪ ضروري پڻ آهي، ڇوتہ لفظن جي ذخيري، محاورن، اصطلاحن ۽ پهاڪن جي مٽا سٽا کان سواءِ ٻوليون اسرڻ جي عمل کان قاصر رهجي وينديون ۽ ترقي نہ ڪري سگهنديون. اهڙي قسم جي تبديلين کي ٻوليءَ جو لهجو چئي سگهجي ٿو.[5] ٻوليءَ جي شاهوڪاريءَ سبب، ان قوم جا ماڻهو ۽ وطن سڃاتا ويندا آهن. زبان انساني عمل ۽ جدوجهد ۾ هر موڙ تي سندس ساٿ ڏسندڙ آهي. اها سماجي، ثقافتي ۽ شعوري اتحاد ۽ اتفاق حاصل ڪرڻ لاءِ هڪڙو بهترين ۽ سگهارو ذريعو ٿيندي آهي .سنڌي ٻوليءَ جي شڪارپور واري لهجي جو پنهنجو هڪ منفرد مزاج آهي، جنهن جي ڀويان "سنڌ جي پئرس" سڏجندڙ غير معمولي تهذيب جو عڪس آهي.

"سلوڪ"، پراڪرت زبان جو لفظ آهي، جنهن جو لغوي مطلب آهي: گڏ ڪرڻ يا وڌڻ. سنسڪرت ۾ ان کي "شلوڪ" (آواز ٻولي، پڄن يا پڪار) چئبو آهي. سٽاءَ جي لحاظ کان هي چئن سٽن جو شعر آهي؛ جيڪو هم قافيہ مصرعن تي ٻڌل

ٿئي ٿو. سنڌ جي ويدانتي شاعرن ۾ ڀڳتي فقيرن ”سلوڪ“ چيا آهن. ڀائي چين راءِ، دلپت، آسو، ڪيسترام، موهن فقير ۾ سامر هن ڏس ۾ گهڻو اڳتي آهن.[6]

ساميءَ جي سلوڪن جي ٻولي به هڪ عنصر آهي. ساميءَ جي ٻولي اڪثر سنڌي شاعرن کان گهڻي نرالي آهي، هڪ ته ان ۾ سنسڪرت ۽ هندي لفظن جي گهڻائي آهي، ٻيو ته ويدانتي فلسفي کي تز نموني اظهار ڏيندڙ ٽيڪنيڪي لفظ به استعمال ڪيل آهن، جن جي معنيٰ ۽ مفهوم کي سمجهڻ کان سواءِ ساميءَ جو شعر پڙهڻ ئي اجايو آهي.

سامي، مذهبي طور تي هندو هو ۽ هن جنهن ويدانتي فلاسافيءَ جي اپٽار ڪئي، سا به هندو مزاج موجب آهي. ان کان سواءِ ساميءَ جي سلوڪن ۾ هندو ڌرمي ڪتابن- ويدن، شاسترن، ڀڳوت گيتا، مهاڀارت، هندو سنت ڪوين جا حوالا به بيشمار اچن ٿا. عام طور تي مسلمان هندو فلاسافيءَ ۽ هندو مذهبي روايتن کان اڻ واقف آهن، تن لاءِ ساميءَ جي سلوڪن کي سمجهڻ ڪجهه ڏکيو آهي. مسلمان توڙي هندو پاٺڪ به اڄ ويدانت ۽ هندو مذهبي روايتن کان گهڻو ڪري اڻ واقف آهن، جنهن ڪري ساميءَ جي سلوڪن جي پاٺڪن جو تعداد به ڪافي محدود ٿي ويو آهي. اڪثر مسلمانن جي ويدانت ۽ هندو مذهبي روايتن ۾ ساميءَ جي سلوڪن جي پس منظر کي سمجهڻ لاءِ وسيلن هٿ ڪرڻ تي انهن کي رسائي نه آهي، پر هندو جيڪي پليا نپنا ئي هندو وايومنڊل ۾ آهن ساميءَ جي شاعريءَ جي اصطلاحن کان بي خبر آهن، ڇو ته اهي ان وقت جي اڪثريتي آباديءَ جي وايومنڊل ۾ ڌرمي پس منظر ۾ لکيا ويا هئا، جن مان ڪيترائي ضايع ٿي ويا يا گمناميءَ جي اونده ۾ سرعام پڌرا نه ٿي سگهيا، جن تي اڄ به محقق جو ڪم هلي رهيو آهي. انهيءَ ڳالهه ۾ ڪو تضاد يا تڪرار نه آهي ته ساميءَ جون سلوڪن جي صورت ۾ رچنائون عام انسان جي روزمره جي وهنواري زندگيءَ بابت ويدن ۾ تصوف جي پس منظر ۾ رچيل آهن ۾ مجموعي طور انسان ذات جي سوچ جي شڪتيءَ جي واڌاري لاءِ آهن.

شاعري ۾ اسلوب :

سنڌيءَ ۾ هڪ چوڻي آهي ته ”ٻارهين ڪوهين، ٻولي ٻي“. يعني، هر ٻارهن ڪوهن کان پوءِ ٻوليءَ جي لهجن ۾ ٿورو گهڻو ڦيرو هوندو آهي.

هر ٻولي، پنهنجي آس پاس جي ٻولين کان اثر وٺندي آهي. سنڌي ٻولي به

نئيي ڪنڌ جي ڪيترين ئي ٻولين جا اثر قبول ڪيا آهن. جن ۾ عربي، فارسي، هندستان جون ڪيتريون ئي ٻوليون ڳڻائي سگهجن ٿيون. ٻوليون، نہ صرف ٻي ٻوليءَ (ڀاشا) جا اثر قبولين ٿيون بلڪ ٻولين اندر لهجي (اُپ ڀاشا) جو اثر پڻ قبول ڪن ٿيون.(7)

علم جا سڀ کان آڳاٽا اهڃاڻ هندن جي ڌرمي ڪتابن (ويدن) ۾ ملن ٿا، جيڪي پنج هزار ورهيہ اڳ رشين، مُنين ۽ آچارين سنڌو درياهہ جي ڪنارن تي سرجيا هئا، جن جي ڄاڻ ۽ سکيا جو اولڙو هن خطي جي هر ٻوليءَ جي ساهت ۾ ملي ٿو. ويدن جي دور کان پوءِ اُپنشدن جي اپٽار درشنانتن، ڪهاڻين ۽ آکاڻين وسيلي ايتري تہ عام ٿيل آهي، جو هتان جي ماڻهن جي ذهنن ۾ پيڙهي در پيڙهيءَ چٽيل آهي، جنهن جو ذڪر پراڻن، رامائڻ ۽ مهاڀارت ۾ ڪيل آهي. انهيءَ دور جي فلسفي ۽ سماجي زندگيءَ تي ان جي اثر کان پوءِ، ان جي ردعمل طور گوتم ٻڌ جي نالي سان منسوب ٻڌ ڌرم جي شروعات ٿي، جنهن هتان جي گيان ۽ سماجي زندگيءَ تي ڏور رس ۽ ديرپا اثر ڇڏيا. هندو ڌرم جي ودوانن، عالمن ۽ فيلسوفن، ٻڌ ڌرم کي هندو ڌرم لاءِ وڏو هاڃو سمجهيو، تنهن ڪري انهن ٻڌ ڌرم جي روحاني پهلوءَ کي ڇڏي، باقي سموري سکيا کي هندو ڌرم جو حصو بنائي ڇڏيو ۽ ٻڌ ڌرم کي هندستان مان نيڪالي ڏئي ڇڏي. نتيجي ۾ پوڄا پاٺ جي سختين جي جاءِ تي ٻڌ ڌرم جو اهنسا وادي (عدم تشدد) فڪر هندو ڌرم ۾ عام ٿيو.

ويدڪ شاعرن پنهنجي واڻي ويدن ۾ لکي، تنهن ڪري انهيءَ دور ۾ فلسفي ۽ ساهت جي گڏوگڏ اوسر ٿي. ان وقت جي ساهت جا مکيہ موضوع هئا _ انڌو اعتقاد، ڏيپ، دعائون، يگيہ وغيره. ڪوتائن ۾ آهستي آهستي فلسفي جو جز وڌندو ويو، جنهن ۾ پڳتيءَ جو عنصر نج هندستاني آهي ۽ محبت جي تڙپ صوفين مان آئي، جڏهن تہ يوگ تي ناٿ پنٿ جو اثر آهي. سامي جي شاعريءَ تي ويدانتي فڪر حاوي آهي. ويدانت جي معنيٰ آهي ويدن جو انت. ويدانت جي قائم ڪرڻ ۾ ڪيترن ئي ويدانتي فرقن جو عمل دخل آهي. انهن مان شنڪر آچاريہ ۽ رامانج جا نالا سڀ کان اهم آهن. شنڪر آچاريہ جي فلسفي کي ادويت (Non Dualism) يعني وحدانيت جو فلسفو چيو ويندو آهي، جنهن کي تصوف جي فلسفي جي ويجهو سمجهيو ويندو آهي

سنڌي ٻوليءَ جو شڪارپوري لهجو :

سنڌي ٻوليءَ جو شڪارپوري لهجو پنهنجي بناوٽ ۽ ادائگيءَ ۾ ڪمال جي حيثيت رکي ٿو. هن لهجي جون پنهنجون خاصيتون ۽ گڻ آهن. سنڌي ٻوليءَ تي لکندڙ مڙني ليڪن شڪارپور جي لهجي جي ساراهه جا ڍڪ پريا آهن. ڪاڪو ڀيرو مل جي ڪتاب ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ ۾ سندس ڏنل راءِ مان شڪارپور جي لهجي جي شاهوڪاريءَ جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو:

”ٻولي تہ شڪارپور جي! جهڙي آهي سپڪ ۽ سوادي، تهڙي آهي مٺي ۽ رسيلي. واهہ جو منجهس ميٺاج آهي. انهيءَ ٻوليءَ سان سنڌ جي ٻي ڪهڙي بہ هنڌ جي ٻولي ميٺاج ۾ مٽ پئجي ڪين سگهندي. ٻين هنڌن جي ٻوليءَ کان شڪارپور جي ٻولي جنهن سبب ڪري رس چس ۾ سرسُ آهي، سو سبب مثال ڏئي سمجهائجي ٿو: ’شڪارپوري چون، ڀائڙا، هنڙي ويهہ!‘ - هتي ’ويهہ‘ جي پڇاڙيءَ ۾ پيش (ـُ) يعني ’اُ‘ جو اچار آهي. شڪارپور انهيءَ تي زور ڏئي ان جو اچار اهڙي طرح ڏگهو ڪن ٿا، جو ڄڻڪ فقط اُچار آهي ويهہ + اُ. ائين اچار ڪي برابر ڏگهو ڪن ٿا، ٻين هنڌن تي چون: ’اُٿ نہ، هل نہ‘، پر شڪارپوري چون - اُٿ ني، هل ني“[8]

شڪارپوري لهجي جو نہ صرف اُچار يا ڇوَت نرالي آهي بلڪ هن لهجي ۾ ڪجهہ لفظن جو ذخيرو (Vocabulary) پڻ مختلف آهي، جيڪو سنڌ جي ٻين علائقن جي ماڻهن کي سمجهہ ۾ نہ ايندو. اهي لفظ اڄ بہ شڪارپور جي گهر گهر ۾ عام ڳالهايا وڃن ٿا. مثال طور: ڏاڏر، ويسُورو، آجا پاجا، آڍ، آڍڙو ٻيڙو هاڄارو، حَيو، نِنائين، ٻاٻُرڪُتو ٻَئنش، نَنَهسُسڙو سونائتو، آڪڙ، آرايُون، پِٽُ، بودِ، اُندَ، پوتڙو پانپ، گهوگهِہ، ڍِڍُ، پِپُ، ڪُنبُ، دُنبو، ڏوگهو، ڳِرڻ، ڏوڏا، سَينڌ، ڪِر ڪِر، ڪاڪاڙي، ماتو لِڳڙو ويڳُ، ليٿ، وَجهُہ، مُڇو ٻُدبُدو وِيٺي، لاڪُون، تاڪُون، جاڪُون، ڪُوڪان، ڇِيٽان، ڪَيس، ٻاڪَس، پيهہ، ڏانوڻ، ڏيبُ، جائي، اَڳوپو اوٿار، پَندرڻ وغيره.[9]

عام طور تي سنڌي ٻوليءَ ۾ واحد جي آخري اکر تي پيش هوندو آهي، مثال: هٿُ. هاڻي ان واحد کي اگر جمع ڪجي تہ ان جي آخري پيش واري اکر تي زبر ڏي جمع ڪبو جيئن : هٿَ. اهڙي طرح ’انبُ‘ جو جمع ’انبَ‘.ساڳي طرح زبر واري واحد جي آخر ۾ ’اون‘ جو آوز ڏئي ان کي جمع بڻايو ويندو آهي. مثال: ’ڪٽَ‘ جو جمع ٿيندو

’ڪٿون‘. پر شڪارپور ۾ ’اون‘ جي آواز جي بدران ’آن‘ ڏئي ’ڪٿان‘ ڪيو ويندو آهي.[10]

واحد جمع جو معياري سمجهيو ويندڙ لهجو ۽ شڪارپوري لهجو

	جمع	
واحد	معياري سمجهيو ويندڙ لهجو	شڪارپوري لهجو
بدڪَ	بدڪون	بدڪان
ڪٿَ	ڪٿون	ڪٿان
پڳَ	پڳون	پڳان
خبر	خبرون	خبران
ٻيلَ	ٻيلون	ٻيلان
اخبارَ	اخبارون	اخباران
سوچَ	سوچون	سوچان
اوطاقَ	اوطاقون	اوطاقان
مَوجَ	مَوجون	مَوجان
راهہ	راهون	راهان
ڄَورَ	ڄَورون	ڄَوران
حُورَ	حُورون	حُوران
غارَ	غارون	غاران

شڪارپوري لهجي جي انفراديت

معياري سمجهيو ويندڙ لهجو	شڪارپوري لهجو	معياري سمجهيو ويندڙ لهجو	شڪارپوري لهجو
ڪان	ڪنئون	وڃِين ٿو؟ (ڄ تي زيـر)	وڃَين ٿو؟ (ڄ تي زبر)
تان	تنئون	ڏسِين (س تي زيـر)	ڏسَين (س تي زبر)

هن مان	هن منئون	توهان	تهان
هتان	هتنئون	اُهي	اوئي / اُوهي
ڪٿي	ڪاٿي	اسين	اسان
جتي	جاتي / جاٿي	آهيان	آن / هان / هنئون
مون ڏي	مان ڏهون	آهي	آ
ڪيڏانهن	ڪاڏهون	هلون	هلئون
جيڏانهن	جاڏهون	اٿون	اٿئون
هيڏانهن	هيڏهون	ڪيون	ڪيئون
هتي	هتڙي	هجون	هجئون
تڏهن	تڏي	يا	ڪِن
ڪڏهن	ڪڏي	اڪيُن	اڪِن
جڏهن	جڏي	پتيُن	پتِن
هلندو	هلدو	وڃِين ٿو؟ (ج تي زير)	وڃَين ٿو؟ (يجتي زبر)
ملندو	ملدو	ڏسِين (س تي زير)	ڏسَين (لام تي زبر)
وڏندو	وڏدو	توهان	تهان
چوي	چئي	اُهي	اوئي / اُوهي
پوي	پئي	اسين	اسان
ڪريون	ڪيون	آهيان	آن / هان / هنئون
ملنداسين / ملنداسون	ملنداسي / ملنداس	آهي	آ
ٿو / ٿا	تو / تا	هلون	هلئون
هلندس	هلندم	اٿون	اٿئون
ڪندس	ڪندم	ڪيون	ڪيئون

ويهندس	ويهندم	هجون	هجئون
اڪيُن	اڪِن	يا	ڪِنَ

هندو سماج جو لساني جائزو:

هر سماج ۾ مختلف ذاتين، قبيلن ۽ مذهبن جا ماڻهو رهندا آهن ۽ باوجود هڪ جاگرافيائي علائقي ۾ رهڻ جي، هر طبقي جو لهجو اسلوب ۽ محاوراتي انداز جدا ٿئي ٿو. اها انفراديت هيٺ ڏنل بنيادن تي ٿي سگهي ٿي:

- ٻهراڙيءَ ۾ رهندڙ طبقو
- نج شهري زندگيءَ ۾ رهندڙ طبقو
- مذهبي طبقو
- ساڳي مذهب اندر مخصوص فرقي يا فقہ جو طبقو
- عورتن جو طبقو
- مردن جو طبقو
- مخصوص برادري / قبيلي جو طبقو
- درياهي / سامونڊي پٽيءَ ۾ رهندڙ طبقو
- علائقائي طبقو
- تعليم يافته / غير تعليم يافته طبقو
- جنگجو طبقو
- مظلوم ۽ غربت ۾ گذاريندڙ طبقو
- عيش عشرت ۾ گذاريندڙ / حاڪم طبقو
- ڪِرت / وڻج واپاري طبقو

مٿي ڄاڻايل سماج جا مختلف طبقا پلي ساڳي ٻولي ڳالهائيندا هجن پر انهن جو پنهنجي پنهنجي طبقي جي مناسبت سان لهجو، ادائيگي، انداز، محاورا ۽ اصطلاح منفرد ۽ مختلف ٿين ٿا. مثال طور: ساڳي سماج ۾ رهندڙ عورتن جو اگر لساني تجزيو ڪجي ته عورتن جا محاورا ۽ لهجو بنهه مختلف ٿئي ٿو بلڪ عضوياتي ٻولي (Body Language) به مختلف ٿئي ٿي. ساڳي طرح غربت ۾ گذاريندڙ طبقي جي ٻوليءَ کي ڏسبو ته ان ۾ هيڻاهين، نوڙت ۽ سادگي هوندي، ان جي برعڪس اگر عيش عشرت ۾ گذاريندڙ / حاڪم طبقي جي ٻولي کي ڏسبو ته ان جو

انداز بيان ئي هٺيلو ۽ رعبدار هوندو.

سنڌ جي هندو سماج اندر پڻ اهڙي ئي نوعيت جي انفراديت موجود آهي. سنڌ جا هندو اوائلي زماني کان گهڻو ڪري وڻج واپار سان لاڳاپيل رهيا آهن. شڪارپور جي عروج جي زماني ۾ نہ هندو وڏا عالمي سطح جا واپاري هئا، جن جو ڪاروبار بين القوامي پئماني تي قليل هو. ورهاڱي کان پوءِ هندو سکيا ستابا هندو هندستان هليا ويا ۽ هندن جو غريب طبقي لڏ پلاڻ نہ ڪئي. غريب طبقو هر سماج ۾ مذهبي طور تي حساس رهيو آهي.

هندو سماج جي لساني انفراديت جو لفظي ذخيرو

لفظ	معنيٰ
باسڻ	ٿانوَ
سِنان/ اشنان	وهنجڻ
پتا	پيءُ
ماتا	ماءُ
ڪرم	اعمال
شيوا	خدمت

شڪارپور جي هندن جي رهڻي ڪهڻي ۽ لهجو :

سنڌ ۾ رهندڙ مختلف نوع جي طبقن، برادرين ۽ مذهبن جي ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي ۽ اٿڻي ويهڻي، باوجود هڪ قوميت جي، پنهنجي جداگانہ سڃاڻپ، اهميت ۽ حيثيت رکي ٿي. ساڳي ٻوليءَ اندر لهجن جي اها انفراديت علائقن، موسمن توڙي جينياتي (Genetically) بنيادن تي پڻ منحصر آهي. شڪارپور جو هندو طبقو گهڻو ڪري واپاري هو ۽ واپاري طبقو هوڻئن بہ لساني حوالي سان نهنو ۽ نماڻو هوندو آهي ڇوتہ اها سندس پيشي جي پيشاوراڻي گهرج آهي.

سامي شڪارپور شهر جو هو. ساميءَ جي دور جي شڪارپور ۾ هندو اڪثريت ۾ هئا. شڪارپور ان زماني ۾ هندستان جو وڏو ڪاروباري مرڪز هو جنهن جا اقتصادي تعلقات وچ ايشيا تائين وڇايل هئا. شڪارپور جو تاريخي پسمنظر، رهڻي ڪهڻي ۽ اٿڻي ويهڻي اعليٰ پائي جي هئي. ساميءَ جي زماني واري شڪارپور، سنڌ جي جي شاندار تهذيب جو اهڃاڻ هئي.

شڪارپور جي هندن جي لساني جائزي مان معلوم ٿئي ٿو تہ هن طبقي جي ٻولي يا لهجي ۾ ٻيٽو ميٺاج آهي، هڪ هنن جو شڪارپوري هجڻ ڪري ٻيو هندو هجڻ جي ڪري. اهو ان لاءِ تہ هندو مذهبي طور تي هيٺاهين هلڻ جو درس ڏئي ٿو. اهنڪار يعني غرور ۽ تڪبر وڏو پاپ تصور ڪيو وڃي ٿو. شڪارپور جي هندو سماج جي لساني انفراديت جا ڪجهہ مثال هيٺ ڏجن ٿا :

شڪارپور جي هندو سماج جي لساني انفراديت

شڪارپوري هندو جو اچاريل لفظ	اصل لفظ
راجي	راضي
موٿاجي	محتاجي
نجديڪ	نزديڪ
ديماڪ	دماغ
روزڪار	روزگار
ڪُش راجي	خوش راضي
سوراڪ	سوراخ
مگج	مغز
جات	ذات
عرج	عرض
گوتو	غوطو
اتبار	اعتبار
تماسو	تماشو
اٺارانهن / اٺاران	ارڙهن
ڦارڪ	فارغ
جهاج	جهاز

ساميءَ جي ٻوليءَ ۽ اسلوب جو لساني جائزو :

ساميءَ نہ رڳو پنهنجي فڪر ۾ منفرد آهي بلڪ لهجي ۽ اسلوب ۾ هڪ انفرادي حيثيت رکي ٿو. نج شڪارپوري لهجي ۾ چيل سندس سلوڪن نهنائي،

نماڻائي، آدرش، انسان دوستي، پريم، ڀڳتي، سندس ٻوليءَ تي مجموعي طور تي ٽِن قسمن جا اثر آهن: صوفي سنتي مَت جو اثر، هندو مذهب جي مقدس ڪتابن جي تعليمات جو اثر ۽ شڪارپور جي لساني تهذيب جو اثر.

ساميءَ جي لهجي ۽ اسلوب تي اهي ٽيئي اثر حاوي آهن. مذهبي طور تي سامي هندو آهي ان ڪري ڪيس هندو ڌرم جي زبردست ڄاڻ هئي. ساميءَ جي سلوڪن ۾ هندن جي ڌرمي ڪتابن جو ذڪر عام جام آهي. ويد، پراڻ، شاستر ۽ اپنشد وغيره، ساميءَ جي نه صرف ڪلام تي حاوي آهن بلڪ انهن جي ڪري لهجي ۾ نهنائي آهي.

ويد ڪل چار آهن: رگ ويد، يجر ويد، سام ويد ۽ اٿر ويد. اپنشد هڪ سؤ اٺ آهي، جن ۾ ڏهه مکيه آهن: ايش، ڪين، ڪٺ، پرشن، منڊڪ، مانڊوڪيه، تيتريه، ڇانڊوڪيه ۽ برهدارنيڪ. ان کان علاوه ڀڳوت گيتا، رامائڻ ۽ انيڪ پُراڻ آهن جيڪي هندن جي مذهبي ڪتابن ۾ شمارجن ٿا. انهن آڳاٽن ڪتابن پڻ انسان لاءِ پاڻ سڃاڻڻ جو درس ڏنو ويو آهي. مايا کان نفرت، موهه کان دوري، ڪام کان پاڻ بچائڻ، ڪروڌ کان پري رهڻ ۽ اهنڪار کي پنهنجي ويجهو آڻڻ انهن پُستڪن جو اهم موضوع آهن.[11]

جيئن مٿي ذڪر ٿيل آهي ته شڪارپور هر لحاظ کان بي انتها شاهوڪار خطو رهيو آهي، ان ڪري هن شهر جي ماڻهن جي مزاج ۽ رهڻي ڪهڻي مان شاهور ماضيءَ جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. شڪارپور جي مڙني هندو شاعرن جهڙوڪ :سوامي رام داس، نماڻو فقير، سوامي پرمانند، هولارام ”پورن“ بولچند چاہڙيا، صوفي جهامنداس، ليلارام ۽ ڪيئلداس ”فاني“ وغيره تي پنهنجي مخصوص ڌارمڪ سماج جو اثر نمايان آهي.[12]

سامي پڻ ان اثر کا آجو نه رهيو آهي. ساميءَ جي ڪلام ۾ شڪارپورجي لساني تهذيب سمايل آهي. هندستان جي نامياري ليکڪا وندنا راماڻي لکي ٿي:

”شڪارپور جي رهاڪو هئڻ سبب ساميءَ فطري طور پنهنجا سلوڪ سريلي يعني اتر سنڌ جي اُپڀاشا ۾ چيا آهن، جنهن جي اها نرالائپ آهي ته جمع، هميشه واحد کي ’آن‘ گڏڻ سان ٺهندو آهي.“[13]

نندي نواجي، خاوند کسمانو ڪري،

کنهن جي رهي ڪانہ ڪا، منٺ موٺاجي،

نہ ڄاڻان راجي، ٽيڙو کھڙي ڳالھہ تان!

مٿيئن سلوڪ ۾ "نواجي"، "موٺاجي" "راجي"، "ٽيڙو" نج شڪارپوري هندن جي Vocabulary جنهن مان سندن لساني آهنگ جو تاثر ملي ٿو.

ساڳي ريت سامي ءَ تي نج شڪارپوري لهجي جا بيا مثال هيٺ ڏجن ٿا :

نئنن ڪئون نجديڪ، پيهي ڏنائون پاڻ ۾:

هتي 'ز' آوز جو تبادلو 'ج' سان ڪيو ويو آهي. "نجديڪ"، دراصل "نزديڪ" جو ڦيرو آهي. شڪارپور ۾ هندن جي (ڪجھہ مسلمانن جي پڻ) لهجي ۾ هي تلفظ عام آهي.

آهن اگم اپار، راهان رام ملڻ جون :

هتي 'اُون' آوز جو تبادلو 'آن'سان ڪيو ويو آهي. "راهان"، دراصل "راهون" جو جمع آهي. شڪارپور ۾ جي هر عام خاص جي لهجي ۾ هي ڦيرو اڄ بہ عام آهي.

"عشق ڪمايو جن، پڇ تنهين ڪئنون خبران"!

هتي بہ لفظ منفرد آهن. 'ڪئنون' ۽ 'خبران'.

'ڪئنون' دراصل "کان" جي تبادلي طور استعمال ٿيل آهي. ۽ خبران، دراصل "خبرون" جو جمع آهي. شڪارپور ۾ جي هر عام خاص جي لهجي ۾ هي ڦيرو اڄ بہ عام آهي.

سامي تَڏِي نري، جَڏِي پوي بوند پپيهہ کي:

هتي بہ لفظ منفرد آهنم 'جَڏِي' دراصل "جڏهن" جي تبادلي طور استعمال ٿيل آهي ۽ تڏي، دراصل "تڏهن" جو جمع آهي. شڪارپور ۾ جي هر عام خاص جي لهجي ۾ هي ڦيرو اڄ بہ عام آهي.

ڇهہ اٺارهن، چار، ڳالھہ چون ٿا هڪڙي:

هن سٽ ۾ "اٺارهن" جو لفظ منفرد آهي. شڪارپور جا ماڻهو "ارڙهن" کي اٺارنهن چوندا آهن.

ڀڳت ڏني ڀڳوان، جن کي پرچي پانهنجي:

هن سٽ ۾ "پانهنجي" جو لفظ منفرد آهي. شڪارپور جا ماڻهو "پنهنجي" کي ڊگهو ڪري ۾ "پانهنجي" چوندا آهن.

تہ بيني منجھہ بزار، سامي ڏسين سپرين:

سنڌ جي ڪجھہ علائقن ۾ "بازار" کي "بازر" بہ چوندا آهن. شڪارپور ۾ ان

کي ”بزار“ چوندا آهن.

حوالا

1. هڪڙو انور فگار، ڊاڪٽر: پريم ساگر، پريم ساگر پبليڪيشن، ڪراچي، سال 2002ع. ص 101
2. خواجه، نور افروز، ڊاڪٽر، پريم ساگر، پريم ساگر پبليڪيشن، ڪراچي، سال 2002ع. ص 87
3. ٻُٽُ، الهه رکيو، ڊاڪٽر، ساميءَ جي سلوڪن جا آڳاٽا ڇاپا، پريم ساگر پبليڪيشن، 2002، ص 59
4. هڪڙو انور فگار، ڊاڪٽر: پريم ساگر، پريم ساگر پبليڪيشن، ڪراچي، سال 2002ع. ص 103
5. جويو تاج: ساميءَ تي هڪ نئين نظر، پريم ساگر پبليڪيشن، ڪراچي، سال 2002ع. ص 87
6. ڪوڙومل، راءِ بهادر، ساميءَ جا چونڊ سلوڪ، سامي جا سلوڪ، شاهه لطيف يونيورسٽي، جلد پهريون ص 180
7. آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند، سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، سنڌي ادبي بورڊ، 2004، ص 92
8. آڏواڻي ڀيرومل مهرچند، سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو 2004 ص 99
9. هدايت پريم، ڊاڪٽر، اُترادي ٻولي، سنڌ لئنگئيج اٿارٽي، 1995، ص 135
10. ميمڻ، عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر، شڪارپور جي ٻولي، سنڌي لئينگئيج اٿارٽي، 1993 ص 34
11. انصاري انيس، سامي جي سلوڪن جا سِرا، سامي ساگر ٻوند ۾، پريم ساگر پبليڪيشن، 2002، ص 160
12. سومرو عبدالخالق ”راز“، ڊاڪٽر، شڪارپور صدين کان، 1988، ص 252
13. راماڻي وندنا اشوڪ، ڊاڪٽر: سچا سامين پنڌ (پي ايچ ڊي ٿيسز بمبئي يونيورسٽي) ص 176